

KÉPES JÚLIA

**„Fordított világ”
Képes Géza műfordítói munkássága**

GÉZA KÉPES TRADUCTEUR (1909-1989). Le double anniversaire du centenaire de sa naissance et du vingtième anniversaire de sa disparition nous donnent l'occasion de revenir sur l'activité de traducteur du poète Géza Képes, mon père. Il traduisit vers le hongrois à partir de pas moins de 25 langues étrangères, parmi lesquelles le français et les langues classiques, bien sûr, mais aussi le persan, le finnois et une demi-douzaine de langue finno-ougriennes ou l'ancien turc, le mongol, et l'islandais, langues dont les poésies étaient longtemps demeurées méconnues en Hongrie. Il se faisait fort de ne jamais faire appel à des traductions brutes affirmant que la découverte de chaque poème, LA rencontre poétique, devait être toujours du vécu direct pour le poète qu'il était. Sans cesse à l'affût de ces rendez-vous inédits, comme les explorateurs des contrées lointaines d'autrefois, disait de lui András Fodor (critique et poète hongrois).

„Ha a műfordítók rangos gárdáját a tekintetben kéne megszavaztatni, ki kapja közülük a fölfedezőnek járó Kolumbusz-díjat, minden bizonnyal Képes Gézára voksolnánk.”¹

(Fodor András)

Édesapám, Képes Géza 1909-ben született, és 1989-ben hunyt el: a 2009-es év tehát kettős Képes Géza-évforduló volt. Biztos vagyok benne, hogy nemcsak én érzem úgy, hogy – különösen a kerek évfordulók kapcsán – feltétlenül érdemes néhány szót ejteni műfordítói munkásságáról egy, a témának szentelt konferencián. Fodor András mottóbeli sorai nagyon is illettek rá. Mindig újat keresett, sohasem az éppen akkor divatosnak tartott költőkkel foglalkozott. Nálunk addig ismeretlen szerzők műveiből készített fordításai pedig később megannyiszor hívták fel más fordítók figyelmét is felfedezettjeire.

¹ <http://mek.niif.hu/02200/02227/html/02/228.html>

Valószínűtlenül sok nyelvből fordított verseket – általában ha rákérdeznek, valójában hányból is, több mint 25-öt szoktunk mondani. Kivétel nélkül mindig eredetiből dolgozott, a hazánkban elvétve ismert, kutatott, legnagyobb kihívást jelentő nyelvek esetében is, mint például a perzsa, mongol, ótörök, újgörög – természetesen az ógörög mellett, illetve után – bolgár, finn, izlandi, mely utóbbit élete legvégén kezdte el tanulni, illetve fordítani. Nyersfordítást elvből sohasem használt, és így vallott erről:

Ellene vagyok a nyersfordításnak. Tudniillik a nyersfordítás kizárja azt, hogy a költő-fordító az eredeti vers minden rezdülését kövesse. Hogy követhetné, amikor színét se látja az eredeti versnek? Tehát, ha hű, akkor mihez képest hű? A nyersfordításhoz hű? Ez az egyik. A másik pedig: nagyon fontos elvem a válogatás. Hogy tudna válogatni az, aki csak nyersfordítások alapján dolgozik? Én soha nem antológiából fordítok, hanem a költők összes műveit átnézem, és én csinálom az antológiát.²

Megemlíteném ennek kapcsán, hogy valahányszor egy addig számára ismeretlen országba utazott, káprázatos gyorsasággal megtanulta az adott nyelvet, és például Mongóliában (1954) mongolul, Azerbajdzsánban (1968) azeriül tartott előadást, frissen szerzett nyelvtudásával.

A sok-sok fordított nyelv közt természetesen szerepel a francia is – ennek kapcsán jegyezném meg érdekességként, hogy az akkoriban még valóban komoly rangszámba menő Eötvös Collegiumba való felvételének egyik nyomós oka az volt, hogy kapásból versben fordította Musset-t. Bár fordítói repertoárjában olyan francia költők is szerepelnek, akiket először más műfordító tollán-szemén keresztül ismert meg a magyar olvasóközönség (jó példa erre Baudelaire³), ám a francia költőről nálunk kialakult kép az új fordítás eredményeképp ebben az esetben is jelentősen eltér az eredetileg kialakulttól. Fordított La Fontaine-től, Max Jacobtól – akinek a nevét ha máshonnan nem, Apollinaire *A megsebzett galamb és a szökőkút*⁴ című verséből ismerhetjük –; Alain Bosquet-től és a ciprusi Andrée Chédidtől; Jean Rousselot-tól, Jean

² http://www.zemplenimuzsa.hu/04_3/kepes.htm

³ KÉPES, Géza, 1971, „Az ismeretlen Baudelaire”, in *Először magyarul*. Képes Géza műfordításai, Budapest, Magvető, 133-147. o.

⁴ APOLLINAIRE, Guillaume, 1956, „La colombe poignardée et le jet d'eau”, in *Poèmes*, Paris, Gallimard, 142. o.

Bretontól,⁵ (e két utóbbi költőt módomban volt személyesen is megismerni) – mindez a felsorolás, hangsúlyozni szeretném, a teljesség igénye nélkül való.

Mivel a konferencia a francia műfordítás jegyében zajlik, szeretnék egyrészt néhány szót szólni francia fordításairól, másrészt viszont szólnék néhány szót „egzotikum-számba menő” fordításairól is, mindezt megint csak természetesen a teljesség igénye nélkül, hisz ha minden általa fordított nyelvre egy-egy percet szánnék, régen durván túllépném az előadás időbeli korlátait.

La Fontaine-től természetesen több állatmesét is fordított, mégis egy másfajta verset szeretnék tőle idézni.⁶

Jean de la Fontaine: Egy lusta ember sírverse

János elment, úgy, ahogy idejött,
Megette a vagyont, ami bejött –
Kincsre nem vágyott, kevéssel beérte.
Gondosan ketté osztá idejét:
Alvásra használta egyik felét,
A másikat pedig semmittevésre.

Nyilván nem véletlen, hogy a vers „főhőse” éppen János névre hallgat... Szerepel még az említett antológiában más olyan vers is tőle, amely szintén elűt a tőle ismertektől: részlet a *Himnusz a Gyönyörhöz* című verséből.⁷ Bár a költőt sokan iskolai tananyagként ismerték meg, távolról sem „iskolaszagú”; nagyon is eleven és aktuális ma is.

Baudelaire fordítása kapcsán idézni szeretnék az *Először magyarul* előszavából:⁸

„A rádióvevő készüléket nem tudták (vagy nem akarták?) beállítani pontosan Baudelaire hullámhosszára – így aztán ez a rádió vagy suttog vagy üvölt... A rádiókészülék mégis legbosszantóbb hibája, hogy állandó áthallások zavarják a hallgatást. Így hangzik át ezekben a fordításokban Victor Hugo, Szász Károly és végül, de elsősorban: Ady.”

⁵ KÉPES, Géza, 1973, *Fordított világ*, Budapest, Magvető, 197-218. o. és 291-339. o.

⁶ LA FONTAINE, Jean de, 1973, „Egy lusta ember sírverse”, in KÉPES, Géza, *Fordított világ*, i. k., 206. o.

⁷ LA FONTAINE, Jean de, 1973, „Himnusz a gyönyörhöz” (részlet), in KÉPES, Géza, *Fordított világ*, i. k., 201. o.

⁸ KÉPES, Géza, 1971, „Az ismeretlen Baudelaire”, in *Először magyarul*, i. k., 133. o.

A *Moesta et errabunda* című versben (Tóth Árpád fordításában – ő itt nevet tapintatosan nem említ) a „bár üvölt vad ajka” sorban az eredetiben sem a „bár”, sem az „üvölt”, sem a „vad”, sem pedig az „ajka” nem található, helyette annyi: *la mer, rauque chanteuse*, (a tenger, a rekedt énekesnő) a magyarnál valóban sokkal kevésbé harsány, ám igen hiteles és karakteres kép...

A másik általa fordított francia költő, a nálunk leginkább a magyar irodalom ihletett tolmácsolójaként számon tartott Jean Rousselot igen közel állt hozzá, személyesen ismerték egymást, barátok voltak. Feltétlenül megemlítendő kapcsolódási pont volt kettejük életében, hogy mindkettő apja kovács volt, és ez a motívum mindkettejük költészetében többször felbukkan (*Az edzés; Egy élet*⁹) – hogy, műfordításról lévén elsősorban szó, Rousselot verseiből említsek néhányat:

Jean Rousselot: Egy élet

Egy élet, nem több, mint egy kis üllő,
Nyelv: nincs több salakja, mint ami illő,
Éppen csak amennyi a konyhára elég,
A gázbérré, a házbérré –
Mindez agyadhoz ér-e?
Szavak, szavak, nem kell pirulnom értük,
Bár ezek még mindig nem a dolgok
Csak lesznek azok –
Rámfolynak ragacsos masszaként,
Belelöknek
Az igazság-verembe,
Nem kapok elég oxigént
Elegendőt a szerelemre,
Bármilyen szerelemre.

Édesapám nem egy tanulmányában szerepel, hogy régen a kovácsok voltak a sámánok, és hogy a vas megjelenése milyen fontos szerepet játszott – gondoljunk csak a Kalevala kovácsára, Ilmarinenre, aki a szampót készíti –, és tulajdonképpen innen datálható a patriarchátus, mely a matriarchátust felváltotta.

Érdekes kapcsolódási pont, hogy Max Jacobtól, akinek életútja több ponton is emlékeztet a mi Radnótinkéra, egy kifejezetten Rousselot-nak ajánlott verset

⁹ ROUSSELOT, Jean, 1978, „Az edzés”; „Egy élet”, ford. Képes Géza, in *Kecses viperák*, Budapest, Európa, 54. o.; 103. o.

is fordított, *Felebaráti szeretet*¹⁰ címmel, én azonban egy másik verset idéznék tőle:

Max Jacob: Pályakép¹¹

A feslett nő gyermeke fess lett,
önző, bolond és könnyörületes lett.
A szoba, hol lakik, fénybe merül,
üres, akár a végtelen űr,
gyöngyházzsínű, kagylószínű, fehér
s úgy vakít, mint a villámfény.
Öreg lett, megtört, mint a törek,
Néha még azt kérdezi nyögve,
hány példányban kelt el a könyve.

Múlhatatlan felfedezni vágyása mellett jellemző volt mindig a(z időben és/vagy térben) távoli népek költészete közötti kapcsolódások vizsgálása. Így mutatott ki nemritkán rokon vonásokat például az ótörök „Köbe vésett eposzok”¹² és a magyar ősköltészet között. Az *Orkhoni feliratok* ritmusukban ugyanis olykor igen közel állnak az *Ómagyar Mária-siralom*hoz. Valójában sírfeliratok Ulánbátor közelében, és Ő fedezte fel, hogy ezek voltaképpen versben íródtak! Legplasztikusabban a *Kül Tegin siratása* című rész érzékelteti ezt – Apám is ezt szokta volt erre példának idézni:

Kül Tegin siratása

De öcsém, Kül Tegin
nincs már köztünk!
Én Bilge Kagán
gyászba borulva
sírok, kesergék.
Szemem szemlél szemetlen,
értő értelmem értetlen
ámul,
imígy kesergék.

¹⁰ JACOB, Max, 1973, „Felebaráti szeretet”, in KÉPES, Géza, *Fordított világ*, i. k., 213. o.

¹¹ JACOB, Max, 1973, „Pályakép”, in KÉPES, Géza, *Fordított világ*, i. k., 212. o.

¹² *Orkhoni feliratok*, fordította és a bevezető tanulmányt írta Képes Géza, Budapest, Helikon, 1982, 52. o.

Igen érdekes, hogy *Az Ég és Föld elöntetésének éneke*¹³ című vogul (másképp manysi) ősmondában szintén visszaköszön az *Ómagyar Mária-siralom*, mikor a főhős felesége ekként siratja Arany Átert:

Egykor az én jó uram,
ki nemzé lányom, fiam,
jóságos jó uram
csontja ím itt törött el,
húsa itt rohadt el!

Sorolhatnám (és talán ez a terület az, amely a legismertebb róla) a finn, illetve finnugor fordításait – egyáltalán nem mellesleg a *Kalevalából* is fordított, annak idején, 1969-ben Kazimir Károly rendezése jelentős részben az ő fordításán alapult, és az előadás nagy siker is lett. Képes Gézát tiszteletbeli tagjává választotta a Finn Írószövetség, levelező tagjává a Finn Irodalmi Társaság, 1977-ben díszdoktorává fogadta a Helsinki Egyetem, és megkapta a Finn Oroszlánrend Lovagja kitüntetést.

A számos népköltészetünkkel vont párhuzam közül megemlíteném még a *Kazány város építése*¹⁴ című mordvin népballadát, amely, mint a címéből jól sejtjük, kísértetiesen emlékeztet Kőműves Kelemenné balladájára, szintén *Ómagyar Mária-siralom*-ritmusban:

Hét legény, mit kívántok?
Élő farönk koporsót,
Élő selyem szemfedőt,
Élő arany cipellőt.

Tanulmányjaiban közbevetőleg magyarázatot ad számos, addig elég hajánál fogva odarángatott magyarázatú szóra vagy névre (pl. Attila, Árpád, jobbágy). A finn költészet egyéb korszakaiból is ugyanúgy fordított, 19. századi vagy éppenséggel kortárs finn költőket.

Egyik legizgalmasabb általa fordított költészet a perzsa. Egyik fontos általa hangoztatott tény, hogy sokan a világirodalom történetén az európai irodalom történetét értik, és hogy ez mennyire helytelen megközelítés. Hite szerint az első modern költő Omár Khajjám (1040-1120), a második Háfiz (1326?-1390),

¹³ „Az ég és föld elöntetésének éneke”, in *Először magyarul*, i. k., 88. o.

¹⁴ *Kazány város építése* (erza-mordvin népballada), 1978, in KÉPES, Géza, *Őnarckép hegy formájában*, Budapest, Magvető és Szépirodalmi Kiadó, 182. o.

a harmadik pedig (hogy franciás lelkünk örvendezhessen) Villon¹⁵ (1431-1463?) – a sorrend tehát inkább időbeli, mint érték szerinti rangsor. Mint ebből elég világosan kiderül, szerinte a modernitásnak nincs sok köze ahhoz, mikor is élt a szóban forgó költő, lásd az *Először magyarul* előszavának zárósorát: „Az olvasó aztán elgondolkodhatik: melyik a modernebb, az ősi, hatezer éves, vagy a mai harmincéves költő...” (Ha már Villon szóba került: Baudelaire *A kancsi Sarah*¹⁶ című verse Apám fordításában óhatatlanul is valamiféle Villon–Vastag Margot-utóérzést sugall). Rámutat ugyanakkor, hogy Háfiz bizonyos versei egzotikus voltak mellett számunkra mégis ismerősen hangzanak ritmikailag:

Haja éjszín sűrűjéből mi gyönyör hull, ne kutasd.
 Eszem, ó, megvan-e még, s hogy mi gyötör s dúl, ne kutasd.
 Hitet és szívet a vágyért s a reményért ne cserélj –
 Aki így tesz, hogy a sorsa hova fordul, ne kutasd.

(271. ghazal¹⁷)

A magyar olvasó igen erős hogy úgy mondjam *déjà entendu*-érzése korántsem véletlen. A ritmus egy közkedvelt magyar verset idéz fel bennünk, Csokonai *Tartózkodó kérelem*¹⁸ című versét:

A hatalmas szerelemnek
 Megemésztő tüze bánt.
 Te legyél írja sebemnek,
 Gyönyörű kis tulipánt!

Szemeid szép ragyogása
 Eleven hajnali tűz,
 Ajakid harmatozása
 Sok ezer gondot elűz.

Teljesítsd angyali szókkal
 Szeretőd amire kért:
 Ezer ambrózia csókkal
 Fizetek válaszóderért.

¹⁵ „Omár Khajjám”, 1973, in KÉPES, Géza, *Fordított világ*, i. k., 126. o.

¹⁶ BAUDELAIRE, Charles, 1971, „A kancsi Sarah”, in *Először magyarul*, i. k., 136. o.

¹⁷ HÁFIZ, 1960, „Haja éjszín sűrűjéből...” (271. ghazal), ford. Képes Géza, in *Versek*, Budapest, Magyar Helikon, 50. o.

¹⁸ CSOKONAI VITÉZ, Mihály, 1978, „Tartózkodó kérelem”, in *Hét évszázad magyar versei*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 807. o.

A ritmikai egybeesés annyira nyilvánvaló, hogy semmiképp nem lehet csupán a véletlen műve (különösen ha figyelembe vesszük költőnk *A Hafiz sírhalma*¹⁹ című versét.) A versmérték arab, illetve perzsa neve ramal, Háfiz, mint láttuk, gyakran használta szerelmi témájú ghazaljaiban.

A perzsa költők versei, némileg érthető módon, nemritkán nyugati közvetítők keresztül érkeztek hozzánk, így sem tartalmilag, sem formailag nem lehettek igazán hűek az eredetihez – hiszen a közvetítő nyelvre fordított változatban már benne volt az arra a nyelvre fordító is. A francia fordítás, kevéssé meglepő módon, prózában készült.²⁰ (Iránban Apám egyébként hivatalos meghívottként részt vett a Perszepolisz 2500. évfordulójára rendezett ünnepségen, 1972-ben.) Némileg hasonló a helyzet a kínai költészet fordításával is: az addig „futó” fordítások sokkal hosszabb sorokkal, erősen felhívítva próbálták közvetíteni a többnyire drámaian sűrű mondanivalót:

Fan Jün (451-503):²¹

Lojangi falnál az idő kószál:
hó mint szirom hull –
szirom mint hó száll.

A japán versfordítások hallatán az embernek óhatatlanul a japán metszetek vagy tusrajzok jutnak eszébe. Ezeket a valóban leheletfinom verseket azelőtt csengő-bongó rímekkel fordították európai nyelvekre, holott az eredeti egyáltalán nem használ rímet! Ízelítőül egy:

Nukuda hercegnő (7. század):²²

Várakozás

Várva jöttöd
vágyva lestem a szobám
nehéz függönyét:
néha meglebbentette
ó, csak a szél, senki más.

¹⁹ CSOKONAI VITÉZ, Mihály, 1978, „A Hafiz sírhalma”, in *Hét évszázad magyar versei*, i. k., 788. o.

²⁰ KHAYYAM, Omar, 1951, *Robaiyat*, perzsa eredetiből fordította Franz Toussaint, Párizs, L'Édition d'art H. Piazza.

²¹ FAN JÜN, 1971, „Évszakok”, in KÉPES, Géza, *Fordított világ*, i. k., 149. o.

²² NUKUDA hercegnő, 1971, „Várakozás”, in KÉPES, Géza, *Fordított világ*, i. k., 178. o.

Élete óriási élménye 1966-os görög útja, mely során több jelentős kortárs görög költővel találkozott, köztük a Nobel-díjas Szeferisszel.

Talán kevésbé tűnhet különlegesnek első pillantásra Quasimodo, a Nobel-díjas olasz költő fordítása: egy ilyen elismert költőt mondhatni abszolút kockázatmentes vállalkozás fordítani, biztos sikerrel. Erre a látszatra frappánsan cáfol rá az olasz költő dedikációja Apámnak: „Képes Gézának, régi barátomnak, aki barátom és fordítóm volt a nem boldog időkben is”²³ – azaz a Nobel-díj előtt. Hiszen utána mindenki, aki addig alig-alig értékelte költői munkásságát, hirtelen rájött, hogy (ahogy az már ilyenkor többnyire lenni szokott) tulajdonképpen mindig is szerette és nagyra tartotta őt, csak addig nem volt megfelelő alkalma hangot adni ennek... Quasimodo ezekre a megnyilvánulásokra csak legyintett... Apámmal 1955 óta leveleztek, 1959-ben kapta meg a Nobel-díjat, és 1961-ben találkoznak először, mikor az olasz költő hazánkban járt. Apám ugyanis (bár ezen általában meg szoktak lepődni) sohasem járt Olaszországban! De ez másik történet... És természetesen semmi köze az olasz költészet iránti érzelmeihez, hisz a Nobel-díjas költőn kívül számos olasz költőtől fordított, hogy a legismertebb neveket említsem csak, Ungarettitől,²⁴ Cesare Pavestől, illetve az inkább drámaírónak tartott, bár igazából költőként induló, szintén Nobel-díjas Pirandellótól,²⁵ és az egyik legtöbb helyen szereplő versfordítása Assisi Szent Ferenc *Naphimnusza*.²⁶

A sok egzotikus nyelv mellett kevésbé tartják számon, hogy számos akkor modernként számon tartott angol, illetve brit költőt nálunk ő fordított először, mint például Dylan Thomast.²⁷

A cikket néhány sor idézettel zárom Vezér Erzsébet nekrológiájából:

„Műfordításai köteteket töltenek meg. Fordított nyugati nyelvekből (német, angol, francia, olasz, spanyol), az összes finnugor nyelvekből előszeretettel népköltészetet, ó- és újgörögből, oroszból, bolgárból, arabból, perzsából, kínaiból, japánból és ki tudná mind felsorolni. Fordított ugariti eposzt, akkád

²³ QUASIMODO, Salvatore, 1982, *Nyitott ív*, válogatta, fordította, a bevezetőt és az utószót írta Képes Géza, Békéscsaba, Megyei Könyvtár, utószó 1. oldala (oldalszámozás nélküli kiadás).

²⁴ UNGARETTI, Giuseppe, 1973, in KÉPES, Géza, *Fordított világ*, i. k., 241-255. o.

²⁵ PIRANDELLO, Luigi, 1971, in *Először magyarul*, i. k., 176-187. o.

²⁶ D’ASSISI, Francesco, 2001, „Naphimnuszt”, ford. Képes Géza, in *Olasz költők*, Budapest, Sziget Könyvkiadó, 7. o.

²⁷ In KÉPES, Géza, *Fordított világ*, i. k., 256-269. o.

ráolvasást, hettita hitregét, ősi mongol hőskölteményt és ó-orosz eposzt, az *Igor éneket*. Amiben azonban egyedülálló volt a magyar fordításirodalomban: mindezeket eredetiből fordította. Csodálatos nyelvtelenség volt. Az ősi nyelvekből átültetett emlékeket elmélyült tanulmányokkal kíséerte.”²⁸

KÉPES JÚLIA

Nemzeti Tankönyvkiadó
e-mail: julia.kepes@gmail.com

²⁸ VEZÉR, Erzsébet, 1989, „A mindenség énekese”, *Élet és Irodalom*, XXXIII. évf. 34. szám.